ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

O‘ralov Orzubek Xamza o‘g‘li

O ‘zMU Tarix fakulteti 3 – kurs talabasi

Tel: +998-99-500-75-68

e-mail: orzubekurolov06@gmail.com

O‘RTA OSIYO KO‘CHMANCHI XALQLARINING QADIMGI VA ILK O‘RTA ASRLARDA HARBIY ISHI TARIXI

Annotatsiya. Ushbu tezis qadimgi va ilk o‘rta asrlarda O‘rta Osiyo hududida yashagan ko‘chmanchi xalqlarning harbiy ishi tarixini yoritishga bag‘ishlangan. Unda ko‘chmanchi jamiyatlarning harbiy tashkiloti, otliq qo‘shinlarga asoslangan jangovar tizimi, qurollanish xususiyatlari hamda manevrli jang taktikalarining shakllanishi tahlil qilinadi. Tezis materiallari mintaqaning harbiy-siyosiy tarixini o‘rganishda muhim ilmiy ahamiyatga ega bo‘lib, ko‘chmanchi xalqlarning harbiy tajribasi va uning tarixiy jarayonlarga ta’sirini umumlashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar. ko‘chmanchilar, saklar, turkiy xalqlar, xunn kamonlari, yeget, Erlik.

HISTORY OF MILITARY WORK OF THE NOMAD PEOPLES OF CENTRAL ASIA IN ANCIENT AND EARLY MIDDLE AGES

Abstract. This thesis is devoted to the study of the history of military affairs of the nomadic peoples who inhabited the territory of Central Asia in antiquity and the early Middle Ages. It analyzes the military organization of nomadic societies, their combat system based on cavalry forces, the characteristics of armaments, as well as the formation of maneuver warfare tactics. The materials of the thesis are of significant scholarly importance for the study of the military and political history of the region and contribute to a generalized understanding of the military experience of nomadic peoples and its impact on historical processes.

Key words. Nomads, Saka (Scythian-Saka tribes) Turkic peoples, warrior; young warrior Erlik

ИСТОРИЯ ВОЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КОЧЕВЫХ НАРОДОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ДРЕВНИЕ И РАННИЕ СРЕДНИЕ ВЕКА

Аннотатсия. Данная тезисная работа посвящена изучению истории военного дела кочевых народов, проживавших на территории Средней Азии в древности и раннем Средневековье. В ней анализируются военная организация кочевых обществ, боевая система, основанная на кавалерийских войсках, особенности вооружения, а также формирование манёвренной тактики ведения боя. Материалы тезиса имеют важное научное значение для исследования военно-политической истории региона и способствуют обобщению военного опыта кочевых народов и его влияния на исторические процессы.

Ключевые слова. Кочевники, саки тюркские народы, гуннские составные луки, воин; молодой воин, Эрлик ,

Kirish. Qadimgi va ilk o‘rta asrlarda O‘rta Osiyo hududi yirik ko‘chmanchi xalqlarning siyosiy, iqtisodiy va harbiy faoliyati bilan ajralib turgan. Ushbu xalqlarning harbiy ishi nafaqat mintaqa ichidagi siyosiy jarayonlarga, balki Yevrosiyo makonidagi davlatlararo munosabatlarga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Ko‘chmanchi jamiyatlarning harbiy ustunligi ularning hayot tarzi, ijtimoiy tuzilishi hamda tabiiy-geografik sharoitga moslashgan jangovar usullari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan.

O‘rta Osiyo ko‘chmanchi xalqlarining qadimgi va ilk o‘rta asrlardagi harbiy ishining asosiy xususiyatlari, jumladan, harbiy tashkilot, qurollanish tizimi hamda jangovar taktikalar umumiy tarixiy tahlil asosida yoritiladi. Tadqiqot mintaqa harbiy tarixini o‘rganishda ko‘chmanchi omilning ahamiyatini ochib berishga qaratilgan.

Asosiy qism. Qadimgi va ilk o‘rta asrlarda O‘rta Osiyo hududida yashagan ko‘chmanchi xalqlar harbiy ishning rivojlanishida muhim o‘rin egallagan. Ularning harbiy tashkiloti, qurollanishi va jangovar taktikasi mintaqaning siyosiy jarayonlari hamda qo‘shni sivilizatsiyalar bilan bo‘lgan munosabatlarga bevosita ta’sir ko‘rsatgan. Ko‘chmanchi jamiyatlarda harbiy ish turmush tarzi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, har bir erkak jangchi sifatida tarbiyalangan. Ilk o ‘rta asr tarixiy manbalarida ko ‘chmanchi qabilalardan mintaqamizda eng yirik iz qoldirgan ko ‘chmanchilardan biri turklarda aynan jamiyatning tuzilishi va uning xalqning turmush tarzini ham harbiylashgan holda olib borgan. Oddiy misol sifatida turk o ‘g ‘il bolalarining balog ‘atga yetishi ham harbiylikka bog ‘liq bo ‘lgan. Turklarda balog ‘at yoshiga yetganda “yeget” urush yoki qahramonlik va katta ovdan olingan yirik o ‘lja sababli yetuk va oila qurishga layoqatli shaxs ekanligini isbotlagan. Bunda “yeget” oldiga “er” so ‘zi qo ‘shilgan. “Er” bu erakak ekanligini isbotovchi tushuncha bo ‘lgan. Er tushunchasi qudratli jangchi “Erlig” nomi bilan bog ‘liq. [1].

Ko‘chmanchi xalqlarning harbiy ustunligi, avvalo, ularning yuqori harakatchanligi va otliq qo‘shinlarga tayanganligi bilan izohlanadi. Otliq askarlar uzoq masofani tez bosib o‘tish, to‘satdan hujum qilish va qisqa vaqt ichida chekinish imkoniyatiga ega bo‘lgan. Dastlab ko ‘chmanchi saklarda otda turib jang qilishda mohir bo ‘lgan. Saklar uchun yugurib ketayotgan yaydoq otda kamondan uzoq masofalardan nishon ola bilishgan. Ko‘chmanchilar yilqichilikka alohida e’tibor berganlar. Otlarning egar jabduqlarini tayyorlaydigan mohir ustalar bo ‘lgan [2]. Tan imperatori Gaoizu esa “turklarning kuch-qudrati otda turib kamondan o‘q uzishlaridadir” deb ta’kidlaydi. [3]. Ayniqsa, yengil va og‘ir otliqlarning uyg‘unligi jang maydonida muhim strategik ustunlik yaratgan.

Qurollanish masalasida ko‘chmanchi xalqlar kamon va o‘qdan keng foydalangan bo‘lib, murakkab kamonlar uzoq masofadan aniq zarba berish imkonini bergan. Saklarda asosiy qurollar kamon va nayza bo ‘lgan. Sak-massagetlarning himoya anjomlari qalqon, sovut va qalpoq bo ‘lgan. Qalqon uncha katta bo ‘lmay charmdan, mis va yog ‘ochdan tayyorlangan. Sovutlar misdan temis plastinkalardan ishlangan. Otlarda himoya uchun maxsus mato tayyorlangan [4]. Bundan tashqari, nayza, qilich, xanjar va qalqon kabi qurollar jangchilarning asosiy qurollari hisoblangan. Himoya vositalari sifatida charm yoki metall zirhlar, dubulg‘alar va qalqonlar ishlatilgan [5].

Ko‘chmanchi xalqlarning harbiy taktikasi ko‘pincha manyovrli jang usullariga asoslangan. Soxta chekinish, aylana hujum va dushmanni charchatish orqali mag‘lub etish usullari keng qo‘llanilgan. Ushbu taktika ayniqsa o‘troq davlatlarning piyoda qo‘shinlariga qarshi samarali bo‘lgan.

Ilk o‘rta asrlarda O‘rta Osiyo ko‘chmanchi xalqlari yirik harbiy-siyosiy ittifoqlar va davlat tuzilmalarini shakllantira boshladi. Bu jarayonda harbiy ish yanada murakkablashib,

qo‘mondonlik tizimi va intizom kuchaydi. Dushman qo ‘shinlari jangda qurshab olganda yoki aksincha qo ‘li baland kelganda psitirma va zahiradagi qo ‘shindanfoydalanishgan [6]. Turk xoqonligidagi harbiy taktikalar haqida vizantiya tarixchisi Mavrikiyning “Strategikon” asarida turklarning taktikasi haqidasi shunday deyiladi:

- Endi turklar va avarlar ham jangovar tartibda joylashishadi...

Ular jangovar qo‘shinni rimliklar (vizantiyaliklar nazarda tutilmoqda) va forslarga o‘xshab bir chiziq bo‘ylab joylashtirmaydi [7]. Harbiy boshliqlar siyosiy hokimiyatning asosiy tayanchiga aylangan.

O‘rta Osiyo ko‘chmanchi xalqlarining qadimgi va ilk o‘rta asrlardagi harbiy ishi mintaqa tarixida muhim rol o‘ynagan. Ularning harbiy tajribasi keyingi davrlarda ham O‘rta Osiyo va unga qo‘shni hududlarda harbiy san’atning rivojiga kuchli ta’sir ko‘rsatgan. Masalan O ‘rta osiyo tarixidagi muhim qurollardan biri kamonlarning 3 turining 2 turi aynan ko ‘chmanchilar tomonidan yartilgan. Birinchisi sak kamonlari emas, xunn kamonlar bunga misol sanaladi [8].

Qadimgi va ilk o‘rta asrlarda O‘rta Osiyo ko‘chmanchi xalqlarining harbiy ishi mintaqa tarixiy taraqqiyotida muhim va barqaror omil sifatida namoyon bo‘lgan. Ko‘chmanchi jamiyatlarning hayot tarzi, tabiiy-geografik sharoit va ijtimoiy tuzilma ularning harbiy tizimini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynagan. Harbiy faoliyat nafaqat tashqi dushmanga qarshi kurash vositasi, balki ichki siyosiy barqarorlik va hokimiyatni mustahkamlashning asosiy mexanizmi sifatida ham xizmat qilgan.

Ko‘chmanchi xalqlarning harbiy ustunligi, avvalo, otliq qo‘shinlarga tayangan manevrli jang usullari bilan izohlanadi. Yuqori harakatchanlik, tezkor hujum va chekinish, shuningdek, dushmanni charchatishga qaratilgan taktikalarning qo‘llanishi ularni o‘troq davlatlarning an’anaviy piyoda qo‘shinlaridan ustun qo‘ygan. Murakkab kamon, nayza va sovut kabi qurollarning keng tarqalishi esa jangovar samaradorlikni yanada oshirgan. Bu holat ko‘chmanchi harbiy an’analarining puxta va tizimli xarakterga ega bo‘lganini ko‘rsatadi.

Ilk o‘rta asrlarga kelib, ko‘chmanchi xalqlar harbiy ishining murakkablashuvi va markazlashuvi kuzatiladi. Yirik qabila ittifoqlari va siyosiy tuzilmalar shakllanishi bilan harbiy boshliqlar siyosiy hokimiyatning asosiy tayanchiga aylangan. Natijada harbiy ish faqat jangovar faoliyat doirasidan chiqib, davlat boshqaruvi va tashqi siyosatning muhim vositasiga aylangan. Bu jarayon O‘rta Osiyo hududida davlatlilik an’analarining rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

Xulosa. Umuman olganda, O‘rta Osiyo ko‘chmanchi xalqlarining qadimgi va ilk o‘rta asrlardagi harbiy ishi Yevrosiyo harbiy san’ati tarixining ajralmas qismi hisoblanadi. Ularning jangovar tajribasi, taktik usullari va harbiy tashkiloti keyingi davrlarda mintaqa davlatlari tomonidan qabul qilinib, moslashtirilgan holda davom ettirilgan. Mazkur tezis doirasida olib borilgan tahlillar ko‘chmanchi omilni O‘rta Osiyo harbiy-siyosiy tarixini anglashda muhim ilmiy mezon sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo‘raqo‘ziyev N.I. Qadimgi turkiy miflarda uch qavatli olam modeli. Ta’lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar. — Toshkent, 2010. — №1
2. O‘zbekiston tarixi : O ‘zbekiston harbiy san’ati tarixi VIII jild / mualliflar R.S.Samarov, M.M.Yuldashev, S.Yu.Ahrorov, A.K.Otaboyev, D.A.Rahmonov, S.R.Sadriddinov. Toshkent: Ma’naviyat, 2023. – B 80

3. Nurmanov.A. Turk xoqonligi harbiy san’ati /
4. O‘zbekiston tarixi : O ‘zbekiston harbiy san’ati tarixi VIII jild / mualliflar R.S.Samarov, M.M.Yuldashev, S.Yu.Ahrorov, A.K.Otaboyev, D.A.Rahmonov, S.R.Sadriddinov. Toshkent: Ma’naviyat, 2023. – B 84
5. Djurayeva.S.N., Egamberdiyeva.G.A. O ‘zbekistonda harbiy ish tarixi. – Toshkent: Evrika, 2024. – B 24
6. Ўзбекистонда ҳарбий иш тарихидан (қадимги даврдан ҳозиргача) / масъул муҳаррир: Д. Х. Зияева. - Тошкент : Шарқ, 2012. - Б 12
7. Усмон Т. Туркий халқлар мафкураси - Т.: Чўлпон, 1995
8. O‘zbekiston tarixi : O ‘zbekiston harbiy san’ati tarixi VIII jild / mualliflar R.S.Samarov, M.M.Yuldashev, S.Yu.Ahrorov, A.K.Otaboyev, D.A.Rahmonov, S.R.Sadriddinov. Toshkent: Ma’naviyat, 2023. – B 22